

UDK 27-1-423.35:32+338.2(497.5)

Primljeno: 8. 7. 2019.

Prihvaćeno: 17. 10. 2019.

Prethodno priopćenje

GLAS SAVJESTI U KOMPLEKSNOSTI POLITIČKOG I GOSPODARSKOG ŽIVOTA

Stjepan BALOBAN

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
stjepan.baloban@zg.t-com.hr

Sažetak

U kompleksnosti političkog i gospodarskog života s činjenicom priziva na savjest više se susrećemo u političkom nego u gospodarskom životu. Pojam savjest pripada onim pojmovima koji se uporabljaju kao samorazumljivi, premda u današnjem vremenu postoje velike »nejasnoće« od razumijevanja samog pojma savjesti do pitanja treba li se pozivati na savjest jednako u osobnom i obiteljskom kao i u javnom životu.

U radu pod naslovom »Glas savjesti u kompleksnosti političkoga i gospodarskoga života« analizira se mogućnost primjene glasa savjesti na politički i gospodarski život s posebnim naglaskom na situaciju u hrvatskom društvu.

Zbog »nejasnoće« oko sadržaja i uporabe pojma savjesti prva točka, »Ima li savjest pravo glasa u Hrvatskoj?« ukazuje na određene probleme i pitanja vezana uz taj pojam kao i uz razumijevanje i uporabu pojmova »priziv savjesti« i »prigovor savjesti«. Zatim se ukazuje se na svu različitost razumijevanja i praktične primjene savjesti u hrvatskom društvu, što dovodi do zbunjenosti i nesnalaženja kod običnih građana.

U drugoj točki pod naslovom »Kršćanska savjest na kušnji u političkom životu?« polazi se od činjenice da se poslijekoncilski socijalni nauk Crkve – u odnosu na druga područja kršćaninova javnog života – razmjerno puno bavi pitanjem savjesti vjernika koji sudjeluju u političkom životu. Papa Benedikt XVI. ističe da je prvotna zadaća socijalnog nauka Crkve »pomoći oblikovati savjesti u političkom životu i pridonijeti sve većem posvješćivanju istinskih zahtjeva pravедnosti i, ujedno, raspoloživosti da se djeluje na temelju njih, čak i onda kada se to kosi s osobnim interesom« (*Deus caritas est*, br. 28). Socijalni nauk Crkve tako nudi »određeni instrumentarij« koji pomaže kršćaninu, katoliku, u političkom životu.

Treća točka, »Gospodarstvo je više od posla i dobitka« raspravlja o mogućem doprinosu crkvenoga socijalnog učenja promjenama u poslovanju, odnosno u gospodarskom životu. To se posebno odnosi na problematiku vezanu uz razvoj, koji od pape Pavla VI. postaje i teološki pojam, a papa Ratzinger u rješavanje problema razvoja u svijetu unosi pojmove bratstva, besplatnosti i logike dara (*Caritas in veritate*). Riječ je o tome da bogati i razvijeni – *svojevoljno* – možemo reći *po svojoj savjesti* – učine potrebne ekonomske korake (pitanje kreditiranja, ulaganja i slično) kako bi se nerazvijeni dio svijeta mogao u određenom vremenu priključiti onom razvijenom. Je li to moguće? Rimski biskupi, napose papa Benedikt XVI. i na svoj specifičan način papa Franjo, slično kao i crkveni oci u prvim stoljećima kršćanstva, naglašavaju da je gospodarstvo više od posla i dobitka te je stoga važno pod tim vidom oblikovati savjesti u suvremenom društvu. To vrijedi i za Crkvu u Hrvatskoj. Službenici Crkve, a posebno svećenici i pastoralni djelatnici na župama, imaju velike mogućnosti pridonijeti oblikovanju savjesti u javnom životu različitih skupina vjernika kao i svih ljudi dobre volje. Upravo u tome je proročka dimenzija Crkve u Hrvatskoj u ovom povijesnom trenutku.

Ključne riječi: glas savjesti, savjest u političkom životu, savjest u gospodarskom životu, odgoj i oblikovanje kršćanske savjesti, prigovor savjesti, priziv savjesti.

Uvod

Svjedoci smo kompleksnosti političkoga i gospodarskoga života u svijetu, ali i u Hrvatskoj. Mnogi, zapravo većina, i medija i javnih djelatnika zaustavljaju se na negativnoj kritici onoga što se događa u političkom i gospodarskom životu i tako se stvara uvjerenje da takvo stanje nije moguće promijeniti. Kao da smo u nekom začaranom krugu 'stvarne nemoći' u kojem se 'gotovo natječemo' tko će plastičnije prikazati to negativno i loše u hrvatskoj politici i gospodarstvu. Rijetki su, a takvih je u hrvatskoj javnosti uistinu malo, koji pokušavaju tražiti rješenja za izlazak iz toga začaranog 'kruga nemoći'.

Budući da su kršćani, katolici, i Crkva u Hrvatskoj sastavni dio hrvatskoga društva, ne mogu izbjeći pitanje: Što mogu i moraju činiti pojedinačno kao katolici, vjernici, a što zajednički, odnosno što može i mora pod tim vidom činiti Crkva u Hrvatskoj? Što mogu i moraju učiniti u odnosu na politički i gospodarski život? Odakle krenuti? Uvijek je moguće, a to je i najbolje, krenuti od sebe i od svojeg ponašanja i djelovanja u kojem presudnu ulogu ima čovjekova savjest.

Stoga se već na početku ovoga rada susrećemo s pitanjem: Što za današnjeg čovjeka, našega suvremenika, znači »glas savjesti«? Na to se nadovezuje pitanje: Što uopće razumijemo pod pojmom *moja savjest* i to u vremenu u kojem je došlo do 'tektonskih poremećaja' na etičko-moralnom području?

Pojam savjest ulazi u one pojmove koje uporabljujemo kao samorazumljive, to jest ne razmišljamo o tome što oni u sebi znače i još više znače li oni jednako u razmišljanju i argumentaciji naših suvremenika? Među takve samorazumljive pojmove ulaze npr. pojmovi: obitelj, brak, vrednote... Sve se više događa da i javno raspravljamo, primjerice o prigovoru savjesti u hrvatskom društvu, a da pritom imamo sasvim različita mišljenja ne samo o tome što je to *prigovor savjesti* nego još više o tome što je to *savjest*? Zatim, odnosi li se savjest, odnosno život po savjesti samo na osobni i obiteljski ili i na javni život, i to ne samo u bioetičkim pitanjima nego i u svim drugim pitanjima čovjekova javnog života? Treba li se, primjerice, saborski zastupnik na glasovanju u Hrvatskom saboru ravnati prema svojoj savjesti ili prema stranačkoj stezi? Ili, u osobnom životu i u obitelji prema savjesti, a u stranačkom životu prema stranačkoj stezi? Nadalje, može li se u odnosu na zakonske odredbe u javnom životu dopustiti prigovor savjesti ne samo s obzirom na zakon o pobačaju ili na određena postupanja u liječnikovu radu kao i u radu farmaceuta nego i u kompleksnosti političkog i gospodarskog života? Drugim riječima, jesu li današnji hrvatski ljudi svjesni da svaki građanin ne može imati dvije savjesti: jednu po kojoj se ravna privatno (u braku, obitelji, Crkvi, u prijateljskom krugu i sl.) i drugu po kojoj se ravna i djeluje u javnosti (na radnom mjestu, u politici, gospodarstvu, na ulici i autocesti i sl.).

Zbog »nejasnoće« oko sadržaja i uporabe pojma *savjest* prva točka pod naslovom »Ima li savjest pravo glasa u Hrvatskoj?« prikazuje određene probleme i pitanja vezana uz pojam, razumijevanje i uporabu savjesti u hrvatskom društvu. U tom se kontekstu vidi prigoda za kršćane pojedinačno, odnosno Crkvu u cjelini da u proročkom duhu svjedoče i naviještaju kršćansko razumijevanje savjesti današnjem čovjeku, poštujući pritom drukčije pristupe savjesti u pluralnom društvu u kojem živimo.

Središnji rada odnosi se na (ne)primjenu pojma savjesti na dva iznimno važna područja čovjekova javnog života – na politiku i na gospodarstvo. O tome se govori u »Kršćanska savjest na kušnji u političkom životu?« (točka 2) i »Gospodarstvo je više od posla i dobitka« (točka 3).

1. Ima li savjest pravo glasa u Hrvatskoj?

Savjest je univerzalni fenomen koji na ovaj ili onaj način susrećemo kod svih naroda i kultura, ali se taj fenomen, posebno u vremenu u kojem živimo, različito razumije, tumači i, što je važno naglasiti, primjenjuje. Treba naglasiti značajno mjesto savjesti unutar zapadnog civilizacijskog kruga, posebno od XIX.

stoljeća nadalje. To je činjenica koja ide u prilog raspravi o glasu savjesti u Hrvatskoj. Međutim, postoje u današnjem svijetu različiti pristupi i viđenja savjesti o čemu je potrebno također voditi računa i u raspravama o savjesti u konkretnome hrvatskom društvu.

Stoga je pitanje savjesti, odnosno glasa savjesti potrebno promatrati pod dvama vidovima: teorijskim i praktičnim. Naime, iz teorijskog razumijevanja savjesti proizlazi praktična primjena savjesti. Na teoretskoj razini određenje i razrada pojma savjesti došla je do punog izražaja unutar misaonih struja kršćanskog Zapada. Kršćanstvo, teologija, a posebno katolička teologija, ugradila je svoj nezamjenjiv dio u tumačenje, razumijevanje i primjenu savjesti počevši od svetog Pavla u Novom zavjetu,¹ preko crkvenih otaca, Tome Akvinskoga i srednjovjekovnih rasprava, odgovora na protestantsku reformu, koji je na osobit način došao do izražaja nakon Tridentskog koncila (1545. – 1563.) u moralnim sustavima vezanim uz sakrament pomirenja te kazuistikom, koja se nakon toga razvila,² sve do promjena koje donosi Drugi vatikanski koncil u odnosu na *slobodu savjesti*³.

S jedne strane, dakle, crkveno-teološki razvoj savjesti koji se uglavnom ograničavao na područje osobnog i obiteljskog života vjernika, članova Crkve. U tom razvoju savjest je povezana s Bogom,⁴ gleda se unutar kršćanske antropologije a posebno važno mjesto ima u odnosu na grijeh i na sakrament pomirenja (npr. ispit savjesti) te u donošenju nekih osobnih odluka ili u obrani vlastitih stavova. Primjerice, zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac pred sudom 3. listopada 1946. godine kaže: »Na sve optužbe, koje su ovdje protiv mene iznesene, odgovaram da je moja savjest mirna... jer mi je savjest čista, pripravan sam svaki čas i umrijeti.«⁵

S druge strane, u »XIX. I XX. stoljeću na području filozofije, psihologije i sociologije funkcioniranje i smisao fenomena savjesti nastoji se protumačiti bez ikakvog odnosa s Bogom«⁶. Ovdje možemo tek ukazati na različite teorij-

¹ Usp. Thomas SÖDIG, Glas srca. Savjest u Novom zavjetu, u: *Međunarodni katolički časopis Communio*, 44 (2018.), 131, 6–26.

² Usp. Stjepan BALOBAN, Mulih kao kazuist, u: *Bogoslovska smotra*, 67 (1997.) 1, 58–63.

³ Usp. Alojzij ŠUŠTAR, *Sloboda savjesti*, Zagreb, 1983.

⁴ »Savjest je najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, u kojem je on sam s Bogom, čiji mu glas odjekuje u nutrinu«, DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. XII. 1965.), br. 16, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2008. (dalje: GS).

⁵ Govor nadbiskupa Alojzija Stepinca na sudu s porukom: »Jer mi je savjest čista, pripravan sam svaki čas i umrijeti!«, 3. listopada 1946., u: Blaženi Alojzije STEPINAC, *Propovijedi, govori, poruke (1941. – 1946.)*, Zagreb, 2012., 504.

⁶ Usp. Nikola BIŽACA – Josip DUKIĆ – Jadranka GARMAZ (ur.), *Fenomen savjesti*, Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 21. i 22. listopada 2010., Split, 2011., Predgovor, 5.

ske pristupe savjesti,⁷ koji se onda odražavaju na praktičnu primjenu savjesti u čovjekovu životu. Upravo to različito razumijevanje i tumačenje savjesti odražava se na praktičnu primjenu savjesti u čovjekovu životu i u društvu.

U tom je kontekstu znakovito ukazati na svu različitost razumijevanja i praktične primjene savjesti u hrvatskom društvu u posljednjih nekoliko godina, što u društvenom životu dovodi do zbunjenosti i nesnalaženja. Dobra je stvar da se o glasu savjesti ponovno raspravlja u hrvatskom društvu, makar u odnosu samo na pojedina područja čovjekova života i rada. No, manje je dobra stvar da su tumačenja i primjena savjesti postali »babilonska kula« ne samo za ljude koji su udaljeni od vjere i Crkve nego i za mnoge vjernike. Određeni primjeri iz javnoga života, koji se ovdje donose, mogu dočarati odnos prema savjesti, odnosno prema prigovoru savjesti u Hrvatskoj tijekom posljednjih godina.

U raspravi o *pravu na priziv savjesti* liječnika ginekologa da ne čine pobačaj u bolnicama, zastupnik u Hrvatskom saboru i vođa jedne političke stranke u Hrvatskoj je izjavio: »Priziv savjesti svatko može imati u svojoj kući, a ne u javnoj ustanovi... Nismo napravili jasnu granicu između javnog i privatnog. Država je sekularna, a ne vjerska od 1648. godine. Ono što je javno, što plaćaju svi porezni obveznici, mora biti sekularno i tu nema priziva savjesti.«⁸

Iz rasprave o ratifikaciji Istambulske konvencije u Hrvatskom saboru (travanj 2018.) izdvajam sljedeća mišljenja zastupnika. Miro Kovač (HDZ): »Ja ću postupiti po svojoj savjesti i neću moći podržati ratifikaciju Istambulske konvencije, ali ostajem normalan čovjek, i borit ću se svaki dan da nema nasilja.« Branimir Glavaš (HDSSB): »Pripadnik sam Katoličke crkve, vjerujem u Boga Svemogućega, ali ako kažem da ću glasati za ratifikaciju, to ne znači da glasam protiv svoje savjesti... Vjernik sam, ali ne prihvaćam takav stav Crkve s oltara.«⁹

U slučaju kada su djevojci odbili izdati kontracepcijske pilule u jednoj ljekarni u Zagrebu (15. studenoga 2018.) pravobraniteljica za ravnopravnost spo-

⁷ Više vidi u: *Isto*, članci: Ante VUČKOVIĆ, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, 9–41; Ilija ŽIVKOVIĆ, Savjest kao sastavna komponenta psihološkog pristupa moralnom razvoju, 135–171.

⁸ Željka GODEČ, Intervju s Krešom Beljakom. Moja vizija Hrvatske: ustaše stavimo u zatvor, vjeronauk vratimo u crkve, a priziv savjesti u privatne klinike! (7. XII. 2018.), u: <https://www.jutarnji.hr/globus/Globus-politika/moja-vizija-hrvatske-ustase-stavimo-uzatvor-vjeronauk-vratimo-u-crkve-a-priziv-savjesti-u-privatne-klinike/8148611/> (8. VII. 2019.). »Moramo iz javnog života izbaciti teme koje nemaju veze s javnom upravom i javnim novcem; vratimo vjeronauk u crkve, priziv savjesti u privatne klinike i onda se takve teme ne mogu propitivati tko god da dođe na vlast ili postane većina u društvu.«

⁹ NACIONAL, Uživo: Rasprava na Sjednici Sabora o ratifikaciji Istambulske konvencije (11. IV. 2018.), u: <https://www.nacional.hr/uzivo-pocela-rasprava-o-ratifikaciji-istanbulske-konvencije/> (8. VII. 2019.).

lova RH Višnja Ljubičić izjavila je da je pravo na priziv savjesti individualno. Ljekarne »su dužne organizirati svoj rad na način da korištenje prava na priziv savjesti ne ometa rad zdravstvene ustanove ili ljekarne u cjelini i onemogućava ju u pružanju pojedinih usluga«¹⁰.

U vezi s tim pitanjem ministar zdravstva RH Milan Kujundžić je dan kasnije na pitanje novinara može li u ljekarni raditi osoba koja se u takvim slučajevima poziva na priziv savjesti, odgovorio: »Ne može, naravno da ne može, ne na tom radnom mjestu. Ništa u ljekarni ne postoji što ljekarnik ne bi dao s pozivom na priziv savjesti.«¹¹

Zanimljiv je sljedeći primjer koji se odnosi na priziv savjesti, ili kako su izvijestili mediji *prigovor savjesti* novinara spikera na HRT-u Željka Tomca, koji je u jednom trenutku, nakon što je pročitao prve dvije-tri stranice teksta,¹² odbio dalje čitati pozvavši se na prigovor savjesti. U reakciji na to jedna profesorica novinarske etike na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu (Gordana Vilović) pomalo je začuđeno izjavila kako prvi put čuje da u novinarstvu postoji prigovor savjesti. U njezinu odgovoru je bilo vidljivo da je *prigovor savjesti* shvatila kao etičku dvojbu u kojoj »novinar ima pravo u jednom trenutku reći da ne može o nečemu izvještavati zato što je povezan s tim, ili involviran, ili ne može biti nepristran promatrač... svaki urednik, kad je riječ o novinaru, trebao bi uvažiti tu činjenicu. Ali, prvi put čujem da postoji prigovor savjesti u novinarstvu.« Ako bi tako nešto (tj. prigovor savjesti) postojalo u pravilniku HRT-a »to onda otvara jako puno stvari. Čini mi se da to nije dobro.«¹³

Tadašnji predsjednik Hrvatskoga novinarskog društva Zdenko Duka u tom je kontekstu izjavio: »Mislim da spiker teško da može imati takvu vrstu priziva savjesti da ne pročita tekst... Sve se može dogovoriti, učiniti da se čitanje izbjegne, ali mislim da nema prostora za prigovor savjesti.«¹⁴

¹⁰ Ana BRAKUS, Priziv savjesti širi se na ljekarne: Djevojci odbili izdati pilule (15. XI. 2018.), u: <https://faktograf.hr/2018/11/15/priziv-savjesti-siri-se-na-ljekarne-djevojci-odbili-izdati-pilule/> (8. VII. 2019.).

¹¹ Ana BRAKUS, Kujundžić reagirao na pisanje Faktografa: U ljekarnama ne smije biti priziva savjesti (16. XI. 2018.), u: <https://faktograf.hr/2018/11/16/kujundzic-reagirao-na-pisanje-faktografa-u-ljekarnama-ne-smije-bit-priziva-savjesti/> (8. VII. 2019.).

¹² Usp. Siniša PAVIĆ, Stao u 'pola čitanja': Imaju li novinari i spikeri pravo na prigovor savjesti? (21. IV. 2015.), u: http://www.novolist.hr/novolist_public/layout/set/print/Vijesti/Hrvatska/Stao-u-pola-citanja-Imaju-li-novinari-i-spikeri-pravo-na-prigovor-savjesti (8. VII. 2019.). Riječ je o tekstu Borislava Mikulića, profesora Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod naslovom »Teatar Exit Croatia: kraj demokratske komedije i 'jarčji pjev desnice'. Tekst je trebao biti pročitan na Trećem programu Hrvatskog radija.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

Nasuprot navedenih primjera koji ne odobravaju prigovor ili priziv savjesti navodim primjer koji je u tom kontekstu znakovit. Naime, Centar za mirovne studije priopćio je detaljne informacije »Kako uložiti prigovor savjesti na vojnu pričuvu / vojnu službu.«¹⁵ Dok se u prijašnjim slučajevima konfrontira s pravom na priziv savjesti, ovdje se na neki način poziva pa i ohrabruje ljude da ulože prigovor savjesti za vojnu službu. To su tek neki primjeri koji su, zbog zanimanja javnosti, dospjeli u medije. Postoji, sasvim sigurno, bezbroj drugih primjera u kojima se pojedinci bilo u osobnom životu bilo u javnom djelovanju susreću s pitanjem djelovanja po savjesti, odnosno pitanjem prigovora savjesti ili priziva na savjest.

Dakle, pojam savjest kao i uporaba pojma savjesti (postupanje po savjesti, priziv na savjest) nije nepoznata suvremenom čovjeku. Međutim, sama uporaba pojma savjesti previše često se ograničava na osobni i privatni život, a parcijalno, to jest samo u određenim slučajevima i na čovjekov javni život. U tom slučaju kao što je vidljivo iz navedenih primjera glas savjesti se ne samo različito tumači nego često postaje i 'znakom osporavanja' u određenim područjima čovjekova života, a što postaje jednim od pitanja u odnosu na temeljna čovjekova prava.

S pravom se postavlja pitanje: Što je s glasom savjesti na drugim područjima čovjekova javnog života poput gospodarstva, odgoja i obrazovanja, medija, kulture, zdravstva ili borbe za ljudska prava, sindikalne borbe kao i zauzimanja za siromašne? Može li se i na tim područjima čovjek pojedinac pozvati na svoju savjest u nekoj konkretnoj odluci? Treba li učitelj u školi, menadžer u poduzeću, radnik u nekom poduzeću, sindikalni predstavnik ili glumac na kazališnim daskama kao i novinar u određenim trenucima javno dati do znanja da je ova ili ona odluka rezultat djelovanja po njegovoj savjesti? Ima li savjest pravo glasa u školi, na fakultetu, u istraživačkom timu, u poduzeću, u sve kompliciranijem svijetu medija? Čini se da nema. Zašto? Je li zbog toga što prevladava mišljenje da se na savjest možemo pozivati samo u osobnom i eventualno obiteljskom životu, ili i zbog toga što u životu današnjeg čovjeka savjest gubi svoje temeljeno značenje onoga 'unutarnjega glasa' u čovjeku koji se obično izražava rečenicom: »Čini ovo, a izbjegavaj ono.«¹⁶

¹⁵ Usp. CENTAR ZA MIROVNE STUDIJE, Ljudska sigurnost. Kako uložiti prigovor savjesti na vojnu pričuvu/vojnu vježbu? (12. X. 2017.), u: <https://www.cms.hr/hr/vojska-ministarstvo-obrane-rh/kako-uloziti-prigovor-savjesti-na-vojnu-pricuvu-vojnu-vjezbu> (8. VII. 2019.). Također usp. CENTAR ZA MIROVNE STUDIJE, Ljudska sigurnost. [NOVE IZMJENE] Kako uložiti prigovor savjesti na vojnu pričuvu / vojnu vježbu? (26. VI. 2018.), u: <https://www.cms.hr/hr/ljudska-sigurnost/nove-izmjene-kako-uloziti-prigovor-savjesti-na-vojnu-pricuvu-vojnu-vjezbu> (8. VII. 2019.).

¹⁶ Jedna od filozofskih definicija savjesti glasi: Savjest je sud praktičnog razuma o moralnosti konkretnog djela, zapovijedajući da čini što je dobro, a izbjegava što je zlo.

Što u takvoj situaciji mogu i trebaju činiti kršćani, Crkva, a prije svega pastoralni djelatnici? Crkveno učenje poziva na odgoj i oblikovanje savjesti u suvremenim uvjetima života. Na to na svoj specifičan način poziva i sluga Božji kardinal Franjo Kuharić u svojim katehezama na Hrvatskom radiju – Radio Sljeme 1998. godine: »Kada govorimo o odgoju čovjeka, onda je u taj odgoj neizbježno i nenadoknadivo uključen odgoj savjesti... Kakav je neki čovjek? Onakav kakva je njegova savjest... Ispravna je savjest uvjet čovječne politike, pravednog gospodarstva, istinske kulture, ispravne primjene znanosti za dobro čovjeka. Odsutnost ispravne savjesti, a to znači odbacivanje objektivnih moralnih načela istine i dobra, plodno je tlo za sve nepravde, nasilja, za nemoral i zločine.«¹⁷ Ne bi li Crkva u Hrvatskoj u današnjoj situaciji trebala staviti veći naglasak na odgoj i oblikovanje savjesti u javnom životu ne samo svojih članova nego i svih ljudi dobre volje? Držim da je upravo to 'kairos' za Crkvu u Hrvatskoj: na različitim područjima, a posebno u pastoralu pridonositi 'glasu savjesti' u hrvatskom društvu koje se naglo mijenja. Crkva je prva pozvana boriti se protiv zagovaranja i promicanja prakse dvostruke osobnosti.

Dva su područja iznimno važna za čovjekov život: politika i gospodarstvo. Političari i gospodarstvenici često se nalaze pred teškim i važnim odlukama kako postupati, po svojoj savjesti ili po stranačkoj stezi, interesima, ucjenama i često prijetnjama moćnih gospodarskih i političkih lobija.

Svjesna važnosti političkog i gospodarskog života Crkva je nakon Drugoga vatikanskoga koncila u svojem socijalnom nauku posebnu pozornost posvetila odnosima u politici i gospodarstvu. Na temelju socijalnog nauka Crkve u sljedeće dvije točke raspravlja se o toj tematici.

2. Kršćanska savjest na kušnji u političkom životu

Koliko god politiku i političare u Hrvatskoj shvaćali pretežito negativno, politika je sastavni dio čovjekova života, pa tako i života kršćanina, vjernika laika. To je činjenica od koje polazi socijalni nauk Crkve od Drugoga vatikanskoga koncila do danas. Zbog toga se razmjerno puno piše o odnosu prema politici i političarima u socijalnim dokumentima Crkve. Važno je naglasiti da se razmjerno puno govori o politici i političarima pod vidom savjesti. Koliko mi je poznato ni o jednom drugom području kršćaninova javnog života ne govori se toliko pod vidom savjesti. Sigurno ima razloga zbog čega je to tako.

¹⁷ Franjo KUHARIĆ, *Vjeruješ li ovo? Razmišljanja o životu i vjeri*, Zagreb, 2002., 107, 110.

Svakako zbog specifičnosti »posla političara«, ali i uloge čovjeka pojedinca u politici.

Prof. dr. Valentin Zsifkovits ističe da ima razloga zašto ljudi o politici i političarima misle negativno jer, prema tom poznatom socijalnom etičaru iz Austrije, gradišćanskom Hrvat (čija je knjiga *Politik ohne Moral* prevedena i na hrvatski jezik¹⁸) zna se »da govor o politici kao o prljavom poslu nije ni izmišljotina ni fantazija, nego gorko iskustvo. Usprkos tome govor o politici kao o prljavom poslu je problematičan, ponajprije stoga što je generalizacija i paušalnost te sintagme opasna jer može rezultirati stavom da su za politiku karakterni ljudi predobri, pa nju treba prepustiti osobama sumnjivog karaktera.«¹⁹ Tu se susrećemo s prevažnim pitanjem: Kako kao kršćani, katolici, sudjelovati u politici i ostati istinskim kršćanima i vjernicima? Kako kao kršćanin političar djelovati u političkom životu prema evanđeoskom idealu koji će mi omogućiti da »politika postane poljem rasta pravednosti i ljubavi«²⁰. Je li to neizbježna utopija ili je pak moguća prakticirana stvarnost, osobito u sadašnjoj Hrvatskoj!

Današnji život čovjeka, kršćanina, vjernika, posebno onaj u svijetu, u javnom prostoru, toliko je zahtijevan da nije moguće ponuditi konkretne recepte. No, ono što se može ponuditi to su određeni poticaji i smjernice koje kršćaninu pomažu u konkretnom životu. To vrijedi i za kršćane političare. Poticaji i smjernice proizlaze iz određenih načela u evanđelju, a napose iz evanđeoskog ideala koji vrijedi jednako u Isusovo vrijeme, u prvoj Crkvi, a vrijedi i danas u svakom dijelu svijeta, pa tako i Hrvatskoj. U tom kontekstu dobro se prisjetiti riječi iz Poslanice Diognetu, iz prvih kršćanskih vremena, koje govore o ulozi i mjestu kršćana u svijetu: »Jednom riječju: što je tijelu duša, to su u svijetu kršćani... oni drže svijet. Bog ih je postavio na tako uzvišeno mjesto i nije im dopušteno toga se odreći.«²¹

Bez obzira na sve opasnosti koje prijete u političkom životu papa Ivan Pavao II. naglašava da se vjernici laici, katolici, ne mogu »nipošto odreći sudjelovanja u 'politici' [...] pravo je i dužnost svih i svakoga pojedinca sudjelovati u politici, dakako u različitosti i komplementarnosti oblika, razina, dužnosti

¹⁸ Usp. Valentin ZSIFKOVITS, *Politika bez morala?*, Zagreb, 1996.

¹⁹ Valentin ZSIFKOVITS, Kršćanin u politici, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Kršćanin u javnom životu*, Zagreb, 1999., 11. Valentin ZSIFKOVITS je u svibnju 1999. godine održao predavanje o ulozi i mjestu kršćanina u politici na socijalnim tribinama Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije u Zagrebu.

²⁰ Valentin ZSIFKOVITS, Kršćanin u politici, 11.

²¹ Poslanica DIOGNETU, V. VI., citirano prema: Tomislav Zdenko TENŠEK, Pozdravni govor na otvaranju XLVII. Teološko-pastoralnog tjedna, 23. siječnja 2007., u: *Bogoslovska smotra*, 77 (2007.) 2, 310.

i odgovornosti«²². Prema istom crkvenom dokumentu nema opravdanja za povlačenje kršćana iz politike: »Nipošto ne mogu biti opravdanje ni za skepticizam ni za povlačenje kršćana iz politike optužbe o laktašenju, idolatriji vlasti, sebičnosti i korupciji kad je riječ o nosiocima vlasti, članovima parlamenta, vladajuće klase, političke partije, kao ni dosta rašireno mišljenje da je politika mjesto neizbježne moralne opasnosti.«²³

U tom kontekstu poslijekoncilski socijalni nauk osobitu pozornost posvećuje poučavanju i rasvjetljavanju »savjesti vjernika, osobito onih koji sudjeluju u političkom životu, da njihovo djelovanje bude uvijek u službi cjelovitog promicanja osobe i općega dobra. Socijalni nauk Crkve nije uplitanje u vlast pojedinih zemalja. No jamačno postavlja obvezu vjernika laika da bude moralno dosljedan u svojoj savjesti, koja je jedna i nepodijeljena«²⁴, naglašava se u *Doktrinalnoj noti o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu*, koju je potpisao tadašnji pročelnik Kongregacije za nauk vjere Joseph Ratzinger. On će nešto kasnije kao papa Benedikt XVI. u svojem prvom i programatskom dokumentu *Deus caritas est* (2005.) naglasiti da je prvotna zadaća socijalnog nauka Crkve »pomoći oblikovati savjesti u političkom životu i pridonijeti sve većem posvješćivanju istinskih zahtjeva pravednosti i, ujedno, raspoloživosti da se djeluje na temelju njih, čak i onda kada se to kosi s osobnim interesom«²⁵. Uloga Crkve nije konkretna politička zadaća u izgrađivanju pravednog društvenog i državnog poretka, nego specifičan doprinos »putem čišćenja razuma i putem etičke formacije«²⁶.

Socijalni nauk Crkve »nije uplitanje u vlast pojedinih zemalja. No, jamačno postavlja obvezu vjernika laika da bude moralno dosljedan u svojoj savjesti, koja je jedna i nepodijeljena.«²⁷ Stoga socijalni nauk Crkve nudi određeni »instrumentarij« koji pomaže kršćaninu, katoliku u političkom životu.

Jedna od bitnih stvari jest politička i etička kompetentnost kršćanina političara. Političku kompetentnost se dobiva kroz izobrazbu za političara a etičko-moralnu kompetentnost pronalazi u vrijednosnom sustavu svoje vjerske zajednice.

²² IVAN PAVAO II., *Christifideles laici – Vjernici laici. Apostolska pobudnica o pozivu i poslanju laika u Crkvi i u svijetu* (30. XII. 1988.), Zagreb, 1990., br. 42.

²³ *Isto*, br. 49.

²⁴ KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Doktrinalna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu* (24. XI. 2002.), Zagreb, 2003., 6.

²⁵ BENEDIKT XVI., *Deus caritas est – Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25. XII. 2005.), Zagreb, 2006., br. 28.

²⁶ *Isto*.

²⁷ KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Doktrinalna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu*, br. 6.

Jasno je svima da nisu svi jednaki i da nisu svi jednako sposobni za politički angažman. No, ono što je u svemu tome još važnije jest stvarati svijest među političarima kršćanima da je politika posao kao i svaki drugi posao u javnom životu, koji traži permanentnu izobrazbu, uključivo i povremenu korekciju. Liječnik, mehaničar, svećenik, učitelj, profesor na fakultetu trebaju trajnu izobrazbu da bi mogli vršiti svoju službu. A političar? Kao da ne postoji ta svijest među ljudima, građanima, ali ni među samim političarima, da i političari trebaju trajnu izobrazbu. U čemu? Za liječnika, svećenika, učitelja, fizičara... se zna u čemu trebaju trajnu izobrazbu. A za političara? U čemu bi trebala biti političareva permanentna izobrazba? U puno toga, mogli bismo reći, a prije svega u odgoju i oblikovanju vlastite savjesti. Zašto u puno toga? Zbog toga što političar, bilo onaj na lokalnoj ili državnoj razini, odlučuje o puno toga, o bitno važnim stvarima za život svakoga građanina, svakoga čovjeka u domeni njegove nadležnosti. Važno je naglasiti da parlamenti ili skupštine na svim razinama donose odluke i zakone koji mogu biti nemoralni, nepravedni. Dizanje ruku – ruku političara – za zakon, odluku, uredbu, na svim razinama je uistinu odgovoran posao jer odlučuje o sudbinama građana na ovaj ili onaj način. Kršćanin političar to čini zajedno sa svim drugim zastupnicima, i onima koji su drukčijeg vjerskog ili svjetonazorskog uvjerenja ili su ateisti, agnostici itd. Kako postupiti u takvoj situaciji? U novije vrijeme i u Hrvatskoj ima sve više prijepora oko dizanja ruku za određene zakone koji nisu u skladu s vrijednosnim sustavom vjernika katolika. Sve češće se kršćanin, vjernik, u političkom djelovanju susreće s ozbiljnim pitanjima koja se protive njegovoj savjesti. Stoga je važno naglasiti da je kršćanska savjest sve više na kušnji u hrvatskome političkom životu. Pitanje glasovanja po savjesti može biti istinska borba za djelovanje po ispravnoj savjesti. Tako je u raspravi o ratifikaciji Istambulske konvencije (travanj 2018.) zastupnik Davor Ivo Stier (HDZ) rekao: »Nemojte očekivati od mene da ne glasam po savjesti. Itekako sam svjestan da sam savjestan, grešan čovjek, i zato nikome ne dam da mi oduzme slobodu savjesti, jer samo tako mogu biti i ostati slobodan čovjek, a samo slobodan čovjek može uzdignute glave, oči u oči, pogledati svoj narod.«²⁸

Jedan od velikana hrvatske crkvene i društvene povijesti, kardinal Franjo Kuharić, ukazuje na odgoj osobne savjesti i povezanosti savjesti i odgovornosti »svakog pojedinca za moralnu situaciju u društvu... Osobna se odgovornost ne može prebaciti na drugoga. Osobna se neodgovornost ne može

²⁸ NACIONAL, Uživo: Rasprava na Sjednici Sabora o ratifikaciji Istambulske konvencije.

ispričati lošim primjerom drugoga; osobno se uvjerenje ne žrtvuje negativnom utjecaju sredine. Ispravna osobna savjest drži čovjeka ispravnim u djelovanju, pravednim u prosudbama, poštenim u međuljudskim odnosima. Najljepši uzori takve slobode i takve savjesti su kršćanski mučenici, pravednici i sveci koji nisu pokleknuli i mijenjali svoje stavove pod pritiskom mentaliteta, pred nasiljem zla. U tome je njihova veličina i to je njihova pobjeda. Blaženi Alojzije Stepinac je suvremeni uzor za takvo svjedočenje.«²⁹

Jedan drugi mučenik za život u skladu s vlastitom savješću je »sv. Toma More, proglašen zaštitnikom ljudi iz vlasti i političara. On je posvjedočio svojim mučeništvom 'neotuđivo dostojanstvo čovjekove savjesti'. Premda izvrgnut različitim oblicima psihološkog pritiska, sveti Toma nije pristao na kompromis. Ne odričući se 'postojane vjernosti legitimnoj vlasti i institucijama' kojom se odlikovao, poručio je svojim životom i smrću da se 'čovjek ne smije odijeliti od Boga, niti politika od morala'.«³⁰

Raspravljajući o dužnostima građana u odnosu na građansku vlast *Katekizam Katoličke Crkve* ističe pravo na prigovor savjesti: »Građanin u savjesti nije obvezan slijediti propise građanskih vlasti ako su protivni zahtjevima moralnoga reda, temeljnim pravima osoba ili naučavanjima evanđelja.«³¹ Osim »što je moralna obveza, to odbijanje ujedno je i osnovno ljudsko pravo koje – upravo zato što je takvo – mora priznati i štiti i sam građanski zakon«³².

Riječ je o pravu na opiranje, a priznati »da naravno pravo utemeljuje i ograničava pozitivno pravo znači dopustiti da je opiranje vlasti zakonito uvijek kada ona teško i opetovano krši načela naravnoga prava... Dakle, temelj prava na opiranje jest pravo po naravi.«³³

Dvije stvari su ovdje važne: odgoj i oblikovanje ispravne osobne savjesti i imati hrabrost u javnom životu živjeti prema svojoj savjesti, a upravo to posljednje u pluralnom društvu nije lako. Stoga kršćani političari kao članovi Crkve očekuju od svoje Crkve pomoć u odgoju i oblikovanju kršćanske savjesti. Crkveni dokumenti govore upravo o kršćanskoj savjesti prema kojoj živi vjernik političar u svojoj kompleksnosti političkog života. Ispravno »oblikovana kršćan-

²⁹ Franjo KUHARIĆ, *Vjeruješ li ovo? Razmišljanja o životu i vjeri*, 111, 112.

³⁰ KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Doktrinarna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu*, br. 1, 1., bilj. 2; IVAN PAVAO II., *Apostolsko pismo u obliku Motu propria Proglašenje svetog Tome Mora zaštitnikom ljudi iz vlasti i političara*, u: *Acta Apostolicae Sedis*, 93 (2001.) 76, bilj. 3; *Isto*, 4.

³¹ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA (ur.), *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 1994., br. 2242.

³² PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, 2005., br. 399.

³³ *Isto*, br. 400.

ska savjest ne dopušta ikome da svojim glasom podupire političke programe ili pojedini zakon koji proturječe temeljnim sadržajima vjere i morala³⁴. Kako je politički život kompleksan, kršćanski političari se često nalaze u kompliciranim situacijama u kojima kao »pojedinci ili skupine ne mogu spriječiti neki zakon ili odluku. U takvoj situaciji bi, primjerice saborski zastupnik, čije je stajalište kao vjernika jasno i poznato javnosti, mogao dati potporu onom zakonskom prijedlogu koji je manje štetan. Kao primjer uzima se slučaj zakona o pobačaju.«³⁵

Međutim, postoje situacije u kojima ne može i ne smije popustiti, niti smije ulaziti u truli kompromis jer je riječ o specifičnom kršćanskom svjedočenju.³⁶ Jedno od pitanja koje je prisutno u raspravama jest »opravdana autonomija katolika u političkom djelovanju«. Crkveni socijalni dokumenti ovdje najprije upozoravaju na »opasnosti koje dolaze od miješanja vjerske i političke sfere«³⁷. To je područje o kojemu bi, prema mojem mišljenju, u Crkvi u Hrvatskoj trebalo detaljno raspraviti jer neprimjereno miješanje tih dviju sfera, a čega ima u Hrvatskoj, šteti prije svega Crkvi ali i zdravoj demokraciji, odnosno državi, te naposljetku i hrvatskim građanima. No u praksi je riječ o još jednoj vrsti »autonomije katolika u političkom djelovanju« koja se odnosi na dosljednost kršćana političara svojoj kršćanskoj savjesti. Naime, živjeti »i djelovati po svojoj savjesti u političkim pitanjima nije ropsko pokoravanje stajalištima koja nemaju veze s politikom niti neka vrsta konfesionalizma, već način na koji kršćani daju stvarni prinos da, kroz politički život, društvo postane pravednije i primjerenije dostojanstvu osobe«³⁸. Postoje tendencije u društvu da se zbog takve »autonomije katolika«, to jest da budu dosljedni vlastitoj savjesti u političkim odlukama, njih »isključi iz političkog života, poričući im legitimnost da u politici djeluju na temelju vlastitih uvjerenja u pitanjima od općega dobra«³⁹. U takvom slučaju riječ je o svojevrsnom netolerantnom sekularizmu a to bi bio »otvoren put za moralnu anarhiju koja ne bi imala ništa zajedničko s opravdanim pluralizmom«⁴⁰.

³⁴ KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Doktrinarna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu*, br. 4.

³⁵ Stjepan BALOBAN, Kriteriji za kršćansku prosudbu političkih stavova, u: *Bogoslovska smotra*, 77 (2007.) 2, 473–474. O toj temi više u ovom radu. U bilj. 9 objašnjava se takva situacija. Usp. PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 570, 402. Prvi je o tome govorio Ivan Pavao II. u *Evangelium vitae*, br. 73.

³⁶ Kompendij socijalnog nauka Crkve govori o kršćanskom svjedočenju »do žrtvovanja života, do mučeništva, u ime ljubavi i ljudskog dostojanstva«, PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 570.

³⁷ KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Doktrinarna nota o nekim pitanjima vezanim uz sudjelovanje katolika u političkom životu*, br. 6.

³⁸ *Isto.*

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ *Isto.*

3. Gospodarstvo je više od posla i dobitka

Gospodarski odnosi su ne samo važni nego u novije vrijeme značajno utječu na umnažanje sukoba i ratova u svijetu, što dovodi do sve većih nejednakosti i povećanja siromaštva. Stotine tisuća ljudi koje su posljednjih godina krenule iz Afrike, Bliskog istoga i Dalekog istoka prema Europi ili iz Južne Amerike prema Sjevernoj Americi ne bi to učinile da je u njihovim zemljama mir i normalni uvjeti života. Deseci tisuća Hrvata ne bi posljednjih godina iselili iz Hrvatske da su u njoj pronašli mogućnosti istinskog napretka. Kako promijeniti gospodarski razvoj koji umnaža nejednakosti i stvara nove oblike siromaštva? Što u tom kontekstu mogu učiniti vjere, religije, i osobito Crkva i kršćani?

U trećoj točki pod naslovom »Gospodarstvo je više od posla i dobitka«⁴¹ raspravlja se o mogućem doprinosu crkvenoga socijalnog učenja promjenama u poslovanju, odnosno u gospodarskom životu. Kršćanin gospodarstvenik se sve češće nađe pred pitanjem savjesti – u konkretnoj poslovnoj odluci izabrali između nemoralnog poslovanja i svojega vjerskog uvjerenja koje od njega traži odluku u kojoj će, možda, riskirati mogući uspjeh. Premda se socijalni nauk Crkve puno više bavi tematikom gospodarstva,⁴² nego primjerice tematikom politike, sam pojam i važnost savjesti su u tematici gospodarskog života neusporedivo manje prisutni nego u tematici političkoga života. Ovdje ne možemo detaljnije objašnjavati zašto je to tako. Ipak, važno je naglasiti kako je u prvim stoljećima kršćanstva bilo drukčije. Stoga s pravom *Kompendij socijalnog nauka Crkve* naglašava da crkveni »Oci ustrajavaju na potrebi obraćenja i preobražavanja savjesti vjernika više negoli na nuždi promjene društvenih i političkih ustroja njihova doba, potičući onoga koji se bavi ekonomskom djelatnošću i posjeduje dobra da na sebe gleda kao na upravitelja onoga što mu je povjerio Bog«⁴³. Jer bogatstva su »dobro koje dolazi od Boga: tko ga posjeduje, mora se njime koristiti tako da kruži, kako bi i potrebni mogli u njemu uživati; zlo se vidi u neumjerenom vezanju za bogatstva, u volji da ih se osigura za sebe«⁴⁴. Sveti Bazilije Veliki »poziva bogate da otvore vrata svojih skladišta i

⁴¹ Do tog je zaključka došao poznati ekonomist Werner Sombart, a njegovu misao u teološko-socijalnu raspravu o etičnosti u gospodarstvu unosi Bernhard Häring: »Gospodarstvo je nešto više od posla i dobitka. Gospodarsko područje može se potpuno shvatiti samo u cjelokupnosti životnih područja«, Bernhard HÄRING, *Kristov Zakon. Slobodni u Kristu*, Zagreb, 1986., 372.

⁴² Poznato je da je službeni socijalni nauk Crkve započeo s enciklikom o radničkom pitanju *Rerum novarum* i raspravom o stanju u gospodarstvu i društvu krajem 19. stoljeća. Usp. LAV XIII., *Rerum novarum* (15. V. 1891.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka. Socijalni dokumenti Crkve*, Zagreb, 1991., 1–30.

⁴³ PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 328.

⁴⁴ *Isto*, br. 329.

izvikuje: 'Velika se rijeka izljuje, u tisuću kanala, na plodno tlo: isto tako ti, na tisuće načina, učini da bogatstvo dospije u kuće siromaha'.⁴⁵

Tako je opravdano reći da su u počecima kršćanstva crkveni oci stavljali naglasak isključivo na pojedinca, čovjeka kršćanina i njegovu savjest, dok se u socijalnom učenju Crkve od kraja XIX. stoljeća više inzistira na promjenama gospodarskih sustava, a kao da se u gospodarskom životu zaboravlja naglašavati također važnost donošenja odluka po savjesti koje bi onda pridonosile promjenama gospodarskog sustava.

Određenu poveznicu s otačkim vremenom u odnosu na važnost upotrebe savjesti u gospodarskom životu pronalazimo u socijalnom nauku pape Benedikta XVI. i njegovoj socijalnoj enciklici *Caritas in veritate – Ljubav u istini* (2009.).⁴⁶ Središnja tema enciklike jest cjelovit ljudski razvoj, koji je od pape Pavla VI. i njegove socijalne enciklike *Populorum progressio* (1967.) postao također teološkim pojmom, zadobio važno mjesto u poslijekoncilskoj teologiji i postao središnjim pojmom socijalnog nauka Crkve kada se raspravlja o promjenama u gospodarskom životu. Polazeći od konkretne situacije u svijetu u kojoj se ne vidi kraj razlikama između bogatih i razvijenih te siromašnih i nerazvijenih zemalja – štoviše razlike se povećavaju – papa Ratzinger u raspravu o rješavanju problema razvoja u svijetu unosi termine: *bratstvo, besplatnost, logika dara*. Socijalni nauk Crkve, naglašava papa Benedikt XVI., »drži da se autentični ljudski odnosi prijateljstva i društvenosti, solidarnosti i uzajamnosti mogu živjeti i unutar ekonomske djelatnosti, a ne samo izvan nje ili 'nakon' nje« (CV 36). Poštenje i odgovornost kao i transparentnost »ne smiju zanemariti i oslabiti nego, štoviše, i u tržišnim odnosima, načelo besplatnosti i logika dara, kao izraz bratstva smiju i moraju naći svoje mjesto unutar redovite ekonomske djelatnosti. To je zahtjev čovjeka u ovome sadašnjem času, ali i zahtjev same logike ekonomije; naposljetku, zahtjev ljubavi i istine« (CV 36).⁴⁷

Benedikt XVI. poziva, zapravo, na jedino moguće rješenje smanjenja razlike između bogatog i siromašnog dijela svijeta, a to je da razvijeni – svojevrijedno – možemo reći *po svojoj savjesti* učine potrebne ekonomske korake (pitanje kreditiranja, ulaganja i sl.) kako bi se nerazvijeni dio svijeta mogao u

⁴⁵ Isto, bilj. 689. Usp. SVETI BAZILIJE VELIKI, *Homilia in illud Lucae, Destruam horrea mea (Homilija o onoj /riječi/ Luke. Uništit ću svoje žitnice)*, 5, u: Jacques Paul MIGNÉ (ur.), *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, Paris, 1857. – 1866., PG 31, 271.

⁴⁶ Usp. BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate – Ljubav u istini* (29. VI. 2009.), Zagreb, 2009. (dalje: CV).

⁴⁷ O tome više vidi u: Špiro MARASOVIĆ, *Suradnja i besplatnost kao odgovor na krizu u Caritas in veritate*, u: Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Ljubav u istini u društvenim pitanjima*, Zagreb, 2012., 103–128.

određenom vremenu priključiti razvijenom. Dakle, ne isključivo dosadašnjom i vladajućom ekonomskom računicom ili ekonomskom logikom nego, više od toga, humanom, ljudskom kao i biblijskom, vjerskom logikom. Je li to moguće u svijetu u kojem živimo? Ako to nije moguće, onda će bogati svakim danom postajati sve bogatijima, a siromašni i nerazvijeni ostati i dalje siromašnima i slabo razvijenima.

To je, pak, povezano s odgojem i oblikovanjem savjesti pojedinaca u društvu i u gospodarstvu. Nakon što je objavio encikliku *Caritas in veritate* papa Benedikt XVI. doživio je ne samo svojevrsna 'omalovažavanja' kako ne razumije ekonomsku logiku nego i podcjenjivanja moćnih gospodarskih lobija kršćanskog Zapada i SAD-a. Jednostavno zato što je upro prstom na nepravedno i nesavjesno bogaćenje na račun siromašnih i nerazvijenih.

Dolaskom pape Franje socijalni govor Crkve u odnosu na zbivanja u svijetu postaje još konkretniji. To se posebno odnosi na poslovanje, odnosno gospodarske odnose u svijetu. Papa Franjo je izričit, jasan a njegov slikovit govor ne ostavlja ljude ravnodušnima. Štoviše, stvara protivnike i javne oponente. U poslovnom svijetu su posebno odjeknule sljedeće riječi pape Franje: »Danas moramo reći 'ne' ekonomiji isključivanja i nejednakosti. Ta ekonomija ubija. Kako je moguće da nije vijest kako je stari beskućnik na ulici umro od hladnoće, a da je vijest kako je vrijednost burze pala za dva boda? To je isključivanje. Zar se smije tolerirati činjenica da se hrana baca a ljudi umiru od gladi? To je nepravda. Danas sve podliježe zakonima konkurencije i zakonima jačega, gdje moćniji proždire slabijega. Posljedica je te situacije da je veliko mnoštvo ljudi isključeno i stavljeno na rub društva: bez rada, bez budućnosti, bez ikakva izlaza... Stvorili smo kulturu 'odbacivanja', koja uzima sve više maha.«⁴⁸ Te i slične riječi pape Franje među običnim ljudima izazivaju nadu, a u jednom dijelu poslovnoga svijeta svojevrsnu osudu, a Papu se naziva 'marksistom', »pauperistom' i sl. Slijede optužbe uperene protiv pape Franje koje ga optužuju za marksizam i lenjinizam kao i sljedeće pritužbe riječima: »Ovaj Papa 'previše govori o siromasima', o marginaliziranima, o posljednjima. Ovaj 'latinoamerički' Papa nema pojma o ekonomiji. Ovaj Papa 's kraja svijeta' demonizira kapitalizam, jedini sustav koji siromašnima omogućuje da budu manje siromašni.«⁴⁹

⁴⁸ Papa FRANJO, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja. Apostolska pobudnica o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu* (24. XI. 2015.), Zagreb, br. 53.

⁴⁹ Andrea TORNIELLI – Giacomo GALEAZZI, *Papa Franjo. Ova ekonomija ubija. Uključuje ekskluzivan intervjue s Papom o kapitalizmu i socijalnoj pravednosti*, Split, 2015., 6.

3.1. Poruka pape Benedikta XVI.: crkveni doprinos oblikovanju savjesti u društvu

Mogli bismo reći da papa Franjo, zapravo, na svoj specifičan i prepoznatljiv način o ovoj tematici nastavlja ono što je već prije započelo u socijalnom nauku Crkve, a posebno s papom Ratzingerom u njegovoj socijalnoj enciklici *Caritas in veritate*. Kada je riječ o ulozi čovjeka pojedinca u odnosu na promjene u društvu, iznimno važno mjesto ima ljudska savjest. Za vrijeme posjeta Hrvatskoj papa Benedikt XVI. se 4. lipnja 2011. godine susreo s predstavnicima civilnog društva, akademske zajednice, kulture, poduzetnika, diplomatskog zbora i s poglavarima vjerskih zajednica u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu. Tom prigodom održao je kratki govor čija je središnja tema bila upravo *savjest*: »Ovdje se želim usredotočiti na središnju temu mojega kratkog promišljanja: to je pitanje savjesti.«⁵⁰ Zašto? Zbog toga što je tema savjesti »transverzalna glede raznih područja u kojima djelujete i temelj je slobodnog i pravednog društva, kako na nacionalnoj tako i na nadnacionalnoj razini«⁵¹. Papa Ratzinger je naglasio da kvaliteta »društvenog i građanskog života, kvaliteta demokracije dobrim dijelom ovise o tom 'kritičkom' čimbeniku, odnosno savjesti, o tome kako je se shvaća i o tome koliko se ulaže u njezino oblikovanje«⁵². Posebno mjesto u oblikovanju savjesti u društvu ima Crkva: »Oblikovanjem savjesti, Crkva daje društvu svoj dragocjeni doprinos.«⁵³

Tu dolazimo do važnosti savjesti i za gospodarski život. Naime, taj se doprinos Crkve »počinje oblikovati u obitelji, a učvršćuje u župi, gdje se djeca i mladi uče produbljenju Svetog pisma, koje je 'veliki kodeks' europske kulture. Istodobno uče o smislu zajednice, utemeljene na daru, a ne na gospodarskom interesu ili na ideologiji, nego na ljubavi, koja je 'glavna pokretačka sila istinskog razvoja svake osobe i cijeloga čovječanstva' (*Caritas in veritate*, 1). Ta se logika besplatnosti, naučena u djetinjstvu i mladosti, potom živi u svakom okviru, u igri i u športu, u međusobnim odnosima, umjetnosti, u dragovoljnom služenju siromašnima i patnicima, a kada je jednom usađena, onda se može primjenjivati i u složenim područjima politike i ekonomije, surađujući da jedan polis – grad, bude ugodan i gostoljubiv, da ne bude prazan, lažno

⁵⁰ BENEDIKT XVI., Govor pape Benedikta XVI. na susretu s predstavnicima civilnog društva, akademske zajednice, kulture, poduzetnika, diplomatskog zbora i s poglavarima vjerskih zajednica (Zagreb, Hrvatsko narodno kazalište, 4. lipnja 2011.), u: Nedjeljko PINTARIĆ (ur.), *Zajedno u Kristu. Papa Benedikt XVI. u Hrvatskoj, Zagreb, 4. – 5. lipnja 2011.*, Zagreb, 2012., 58.

⁵¹ *Isto.*

⁵² *Isto.*

⁵³ *Isto.*

neutralan, nego bogat ljudskim sadržajima, s izrazitom etičkom crtom.«⁵⁴ Proizlazi da je, s jedne strane, uloga Crkve u Hrvatskoj aktivno pridonositi odgoju savjesti na različitim područjima, a posebno odgajajući za logiku besplatnosti, koja će se onda prenositi i na područje politike i gospodarstva. Posebno mjesto u svemu tome imaju vjernici laici koji su pozvani da u tom polisu – gradu »velikodušno žive svoju izobrazbu, vodeći se načelima socijalnog nauka Crkve za istinsku laičnost, za socijalnu pravdu, za obranu života i obitelji, za slobodu vjere i odgoja«⁵⁵.

U hrvatskoj crkvenoj javnosti taj je poziv pape Benedikta XVI. o aktivnom doprinosu Crkve u odgoju savjesti u društvu prošao 'ispod radara', to jest ne samo da nisu učinjeni određeni konkretni koraci nego se o tome nije ni ozbiljno raspravljalo.

Nije li došlo vrijeme da kao kršćani i Crkva pomazemo »oblikovati savjesti« i u gospodarskom životu u Hrvatskoj? Sljedeći primjer pokazuje da je poziv na savjest moguć i u poslovnom svijetu usprkos ekonomske logike profita. Naime, Udruženje proizvođača piva, slada i hmelja Hrvatske gospodarske komore 2015. godine pokrenulo je društveno odgovornu kampanju »Uključi savjest – ponekad djeci treba reći ne« u kojoj želi prenijeti poruku i utjecati na savjest i ponašanje svih koji se nalaze u situaciji da prodaju i poslužuju alkohol maloljetnicima. Tu kampanju podržava Ministarstvo zdravstva, a u prosincu (5. prosinca) 2018. godine toj su se kampanji pridružili trgovački lanci Konzum i Spar Hrvatska, i to na taj način da su na prodajnim mjestima plakatima, naljepnicama i bedževima željeli potaknuti svijest javnosti o štetnosti maloljetničke konzumacije alkohola.⁵⁶

Taj je primjer pokazatelj da je i na drugim područjima poslovanja i uopće gospodarskoga života u Hrvatskoj moguće suočavati odgovorne pojedince i društvene skupine s djelovanjem prema vlastitoj savjesti. Međutim, tu se suočavamo s temeljnim pitanjem oblikovanja savjesti u društvu, o čemu je hrvatskim kulturnim djelatnicima govorio papa Benedikt XVI. 2011. godine u Zagrebu. Nije li upravo to, to jest doprinos oblikovanju savjesti u društvu, proročka dimenzija kršćana u životu Crkve i društva! Službenici Crkve, a posebno svećenici i pastoralni djelatnici na župama imaju velike mogućnosti pridonijeti oblikovanju savjesti različitih skupina vjernika kao i svih ljudi dobre volje.

⁵⁴ *Isto*, 58–59.

⁵⁵ *Isto*, 59.

⁵⁶ L. F., Projekt pivarskih tvrtki i države. Kampanju »Uključi savjest – ponekad djeci treba reći ne« podržali i veliki trgovci (5. XII. 2018.), u: <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/kampanju-ukljuci-savjest-ponekad-djeci-treba- reci-ne-podrzali-i-veliki-trgovci-20181205> (8. VII. 2019.).

Umjesto zaključka

I danas su aktualne riječi kardinala Franje Kuharića: »Nijedan čovjek, u bilo kojoj službi i na bilo kojem radnom mjestu, nije izuzet, svaki bi si trebao postaviti pitanje: radim li ispravno, savjesno, u skladu s istinom i dobrom? Liječnik, znanstvenih, radnik, profesor, učitelj, političar, novinar, saborski zastupnik, ministar, biskup, svećenik, redovnik, poljoprivrednik, službenik, poslužitelj, sudac, policajac, odvjetnik, bankar, trgovac – svaki čovjek, baš svaki u svom zvanju, očituje svoje dostojanstvo i obvezuje na poštovanje kad je njegov rad savjestan, pošten, koristan u ostvarenju općeg dobra. Kad bi svi članovi društva tako radili! Naprotiv, ljudi koji nepošteno, nesavjesno rade svoj posao, gaze svoju čast i dostojanstvo i ugrožavaju cijelu zajednicu svojom nesavješnošću: razorni su u svim ljudskim odnosima!«⁵⁷

Ne može se negirati poprilična problematičnost razumijevanja uloge i mjesta savjesti ne samo u javnom životu nego i velikim dijelom u osobnom i obiteljskom životu. Nadalje, pitanje savjesti, odnosno glasa savjesti, posljednjih je godina postalo iznimno kompleksno u Hrvatskoj, i to ne samo u javnom prostoru nego i među vjernicima. To je, s druge strane, prigoda u crkveno-teološkom govoru stavljati veći naglasak na problematiku savjesti kako u društvu tako i u Crkvi. Ovdje nije bilo riječi o dosljednosti života po vlastitoj savjesti unutar Crkve, odnosno među crkvenim službenicima i vjernicima kao članovima Crkve. To je tematika za drugi rad. Može se pretpostaviti da i tu ima prostora za rasprave i pojašnjenja, a možda i za iznenađenja kao i razočaranja. Sve to postavlja nove izazove pred hrvatsku teologiju i Crkvu, a posebno u odnosu na pastoralno djelovanje jer je pitanje savjesti, glasa savjesti, odgoja i oblikovanja savjesti, slobode savjesti kao i priziva i prigovora savjesti eminentno teološko i crkveno pitanje.

U odnosu na spomenutu tematiku u crkveno-teološkom govoru u Hrvatskoj nakon demokratskih promjena 1990. godine nije bilo veće rasprave. Drugim riječima, pretpostavljalo se da svi razumiju što je to savjest i što znači živjeti i djelovati po savjesti. Situacija se promijenila i – u odnosu na brze promjene u načinu života u hrvatskom društvu – svakim danom postaje sve urgentnije teološki, crkveno i nadasve u pastoralu (propovijedi, razgovori, različiti susreti i predavanja i slično) aktualizirati tematiku savjesti uopće, a prije svega kršćanske savjesti, jer čovjek vjernik, ali i čovjek građanin, postaje sve nesigurniji u svojim osobnim odlukama i opredjeljenjima. Sveprisutni svijet medija u kojem svatko može reći i napisati što želi bez obzira je li to argu-

⁵⁷ Franjo KUHARIĆ, *Vjeruješ li ovo? Razmišljanja o životu i vjeri*, Zagreb, 2002., 112–113.

mentirano ili ne, hrvatskog građanina i nadasve vjernika čini sve nesigurnijim. U sadašnjim okolnostima Crkva nema drugog puta nego po svojem temeljnom poslanju trajno pridonositi odgoju i oblikovanju savjesti u čovjekovu osobnom i društvenom životu te uvijek jasnom poimanju savjesti u zgodno i nezgodno vrijeme. Tko može današnjem na etičko-moralnom i vrijednosnom području uzdrmanom čovjeku ponuditi argumentiranu poruku o važnosti i značenju čovjekove savjesti ako ne Crkva i njezini službenici? Upravo u tome vidim proročku dimenziju Crkve u Hrvatskoj u ovom povijesnom trenutku.

Abstract

THE VOICE OF CONSCIENCE IN THE COMPLEXITY OF POLITICAL AND ECONOMY LIFE

Stjepan BALOBAN

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
stjepan.baloban@zg.t-com.hr

In the complexity of political and economic life, the fact of appeal to conscience is encountered more in political than in economic life. The concept of conscience belong to the group of those concepts that are used in a self-understanding kind of way, although there are big »misunderstandings« today when it comes to this concept: from the very understanding of the concept of conscience to the question whether one ought to appeal to conscience to the same extent in personal and family life as in the public life.

The article titled »The Voice of Conscience in the Complexity of Political and Economic Life«, analyses the possibility to apply the voice of conscience in political and economic life with a special emphasis on the situation in the Croatian society.

Due to the »misunderstanding« related to contents and usage of the concept of conscience, the first part, titled »Does Conscience Have a Right to Voice in Croatia?«, points out certain problems and issues related to the concept, as well as to the understanding and usage of concepts such as »appeal to conscience« and »conscientious objection«. After that, the variety of understandings and practical applications of conscience in the Croatian society is discussed, since these lead to confusion among ordinary citizens.

The second part, titled »Christian Conscience on Test in the Political Life?«, notes the fact that the post-conciliar social teaching of the Church – in relation to other areas of Christian public life – deals fairly extensively with the issue of conscience of the faithful who participate in the political life. Pope Benedict XVI points out that

the primary task of the social teaching of the Church is »to help form consciences in the political life and to contribute to ever greater awareness of the true demands of righteousness, and, at the same time, to eagerness to act on the basis of these, even when this conflicts with personal interest« (Deus caritas est, no. 28). The social teaching of the Church offers, therefore, »certain tools« that help Christian, Catholic, in the public life.

The third part, titled »Economy Is More than just Work and Profit«, discusses a possible contribution of the Church social teaching to changes in business, i.e., in economic life. This has to do with the topic of development that, ever since Pope Paul VI, has become a theological concept, while Pope Ratzinger introduced concepts of fraternity, gratuity, and logic of the gift (Caritas in veritate) to the process of solving the problem of development. Hence, those who are rich and developed – freely – one could say led by their own conscience – should undertake necessary economic steps (the question of loans, investments, etc.) so that the undeveloped world could join the developed one over time. Is that possible? The Roman bishops, especially Pope Benedict XVI and in his specific way Pope Francis, similarly to Church Fathers in the first centuries of Christianity, emphasise that economy is more than work and profit and, therefore, the formation of conscience ought to follow this understanding in the contemporary society. This is equally valid for the Church in Croatia. Those holding offices in the Church, especially priests and pastoral workers in parishes, have a great opportunity to form consciences in the public life of various groups of believers, as well as of all people of good will. Precisely this is the prophetic dimension of the Church in Croatia in this historical moment.

Keywords: voice of conscience, conscience in the political life, conscience in the economic life, education and formation of Christian conscience, conscientious objection, appeal to conscience.